

הצצה אל העבר

של יהודי רודוס

כתבה: תמירה צדקיהו חסון צילמה: כנרת תמיר

בדקות האחרונות להפלגה עמדתי על הסיפון וצפיתי בסירת הנתב המתקרבת לאינייה. בעוד זמן קצר מסתיים המסע הקצר-ארוך לרודוס, המקום שממנו לפני דורות רבים עלה איש ששמו סניור חסון, והקים לו כאן בארץ ענף חדש, מהעץ העבות של משפחות חסון, שהגיעו מספרד. ברודוס הם נולדו, חיו, שגשו, מתו ונקברו, ומי שנשאר הובל להשמדה באושוויץ.

2

ידי האבירים ההוספיטלרים, והתחילה בתה של אפרודיטה וכלתו של הליוס אל השמש, שבזכותו עלה האי מהים. היא נחשבת למגנת האי, והיה לה שם מרכז פולחני. נמצאו גם מטבעות עתיקים עם הטבעה של שושנה.

על פי המיתולוגיה, הנימפה רודוס היא בתה של אפרודיטה וכלתו של הליוס אל השמש, שבזכותו עלה האי מהים. היא נחשבת למגנת האי, והיה לה שם מרכז פולחני. נמצאו גם מטבעות עתיקים עם הטבעה של שושנה. העיר רודוס נבנתה בשנת 408 לפסה"ס, על ידי התושבים היוונים הוותיקים של האי. היא הוקפה בחומה, נבנו בה מקדשים, שווקים, תיאטרון, היפודרום, ומבני ציבור נוספים, כנהוג בעיר יוונית.

אחרי הצלבנים הגיעו העות'מאנים שכבשו את האי בשנת 1522, ושלטו בו עד שנת 1912, אז עבר האי לידי איטליה. הגרמנים כבשו את האי בספטמבר 1943, ולאחר מפתלים במלחמת העולם השנייה תפסו הבריטים את השליטה. בשנת 1948 נמסר האי לידי יוון.

אוכלוסיית האי, ששטחו כ-1,400 קמ"ר (אורכו 75 ק"מ ורוחבו המרבי הוא 35 ק"מ), מונה כיום כ-135,000 תושבים. אנשי האי מתפרנסים ברובם מתיירות, ואין זה פלא, בשנת 2011 הגיעו לאי 1,735,164 תיירים, ומוסלמים. בשנת 1309 נכבש האי על

הים בזמן השיט היה רגוע, הנפש היא שהיטלטה.

ה"מסע" שלי לרודוס, לא היה מסע אמיתי לחיפוש שורשים, שכן מלבד אזכור קצר ומקרי של אבי, משה חסון ז"ל, שאבותיו הגיעו לרודוס מספרד ועלו לארץ לפני דורות, אין לי קצה חוט, וגם לא חיפשתי. "אימצייתי" לי למשפחה את כל בני חסון מהעיר, והיו מאות.

רודוס, "אי השושנים", האי היווני החמישי בגודלו, הוא הגדול בקבוצת האיים הדודקאניים, תריסר האיים שבים האגאי (למעשה יש עשרות איים, אך תריסר איים הם גדולים). בירת האי נקראת אף היא רודוס, וחיים בה כ-60,000 איש.

1

3

1. העיר רודוס מוקפת בחומה מסיבית, באורך ארבעה ק"מ, דוגמת החומות שנבנו במאות ה-14 וה-15. החומה של רודוס היא בין השמורות ביותר שנותרו באירופה. בצד החיצוני של החומה נבנה חפיר רחב. בחומה כמה שערים, כולל גשר שניתן להרימו. החומה הרחבה כוללת בסטיונים וחרכי ירי מסוגנים. החומה ברובה נותרה מעוטרת. מעבר לחומה נראה ארמון השליטים.
2. רודוס על מבניה העתיקים והחדשים, כפי שהיא נראית לקראת עגינה במל העתיק. נמל מנדריק הוא נמל פעיל מזה 2,500 שנים. ברודוס העתיקה הוא שימש נמל צבאי, והיום עוגנות בו ספינות טיולים, יאכטות, וספינות דיג.
3. מזרקת סוסוני הים. לב העיר העתיקה היה גם לב הרובע היהודי. לכאן נאספו היהודים לקראת העלתם לספינות שהובילו אותם לאירופה ומשם לאושוויץ. הכיכר נקראת כיכר הקדושים היהודים, או בשפתם של הנרצחים, הלידנו: Plateia ton Martiron Evreon

מהם 700,000 דרך היס. הישראליים תופסים את המקום השביעי. בשנת 2011 ביקרו באי כ-95,000 ישראלים, והציפייה היא שבקיץ 2012 יגדל המספר.

כל הישראליים המבקרים בעיר עוצרים ומצלמים את האנדרטה לזכר הנרצחים היהודים בכיכר הקדושים. רובם מסתפקים בכך, ולא מודעים לעובדה שההיסטוריה היהודית היא חלק בלתי נפרד מהעיר העתיקה. חשוב לזכור זאת כשמטיילים בה, וכן חשוב לבקר בבית הכנסת ובמוזיאון, וכן בסמטאות הצרות שפעם נשמעה בהן שפת הלדינו.

ההיסטוריה של יהודי רודוס

ברודוס חיים כיום כמה עשרות יהודים בלבד, והם ממשיכים לשמור על בית הכנסת, המוזיאון שבו, ועל בית הקברות. בית הכנסת "קהל שלום" שנבנה בשנת 1577, עדיין פעיל, והוא בית הכנסת העתיק ביותר ביוון, והיחיד מבין ששת בתי הכנסת שהיו ברודוס ששרד את המלחמה. במוזיאון שבבית הכנסת יש ארכיון, וכן אתר

אינטרנט פעיל המפרסם מחקרים ומקיים קשר עם צאצאיהם של ילידי רודוס. דוגמה לפעילותו של המוזיאון בנושא שימור הזיכרון היא הסיפור על "סידור רודוס".

מקובל לחשוב שהיהודים הגיעו לרודוס לאחר גירוש ספרד בשנת 1492, אולם חוקרים רבים שעוסקים בתקופה, סבורים שכבר לקראת סוף התקופה ההלניסטית התקיימה כאן קהילה יהודית, רומניוטית (לא אשכנזים ולא ספרדים), שחיו בחבל הבלקן ובאסיה הקטנה), שאנשיה המשיכו להתפלל בנוסח שהכירו מימי בית המקדש. בשנת 2008 רכש ארכיון המוזיאון היהודי, כתב יד של סידור תפילות, שנכתב ברודוס בשנת 1426. כתב היד נרכש מארכיון אוניברסיטת אוקספורד.

הסידור, הכתוב בכתב רש"י, הוא המסמך היהודי העתיק ביותר מרודוס, והוא למעשה מאשר את קיומה של קהילה חיה ופעילה בתקופה הצלבנית. כבר במאה ה-12 דיווח בנימין מטודלה, הנוסע היהודי

שביקר בקהילות רבות בדרכו לארץ ישראל, על קהילה בת 400 יהודים, תחת סמכותם של הרב חננאל והרב אליה.

בהמשך, בתקופת האבירים, הוקם רובע יהודי בסמוך לחומת העיר שליד הנמל. ידוע שיהודים השתתפו במלחמה נגד האויב העות'מאני, שהגיע עד לבית הכנסת שנחרב, וכאות תודה על מאמציהם אפשר להם השלטון האבירי לשקמו; אלא שלא עבר זמן רב, ורעידת אדמה הרסה את הרובע היהודי.

השנים שלאחר מכן היו שנות ירידה, והרב והפוסק עובדיה מברטנורה, שביקר בעיר בשנים 1481 ו-1488, תיעד בה רק 22 משפחות שהתפרנסו בדוחק רב.

יהודי רודוס תחת השלטון העות'מאני

תקופת השלטון העות'מאני הביאה עמה שנות פריחה ושגשוג. בתקופה הזאת הפכה רודוס למרכז למגורשי ספרד. הסולטאנים עודדו התיישבות יהודית באי, אנוסים מספרד ופורטוגל שבו כאן ליהדותם, ובהוראת הסולטאן הועברו

לאי יהודים מסלוניקי, איזמיר, איסטנבול ואף מירושלים. בתי כנסת ומוסדות יהודיים נפתחו, רבנים חשובים הנהיגו את קהלם, ישיבה נפתחה, והעיר זכתה לכינוי "ירושלים הקטנה".

יהודי רודוס עסקו במסחר (בד, משי, גפרית ושרפים), בייצור נשק, בחלפנות וברפואה. למעמד הביניים היה ייצוג בקרב בעלי מלאכה, נגרים, בורסקאים, צורפים, כורכים, אורגים, יצרני יין ואף דייגים. רבים היו בעלי חנויות קטנות ובעלי מלאכה.

על פי דיווחים שונים מספר היהודים במאה ה-19 היה בין 2,000 ל-4,000. בשנת 1912, לאחר מלחמות הבלקן, נכבשה רודוס על ידי איטליה הפשיסטית, ובא הקץ על השלטון העות'מאני. קהילה שמנתה אז כ-4,500 יהודים החלה לרדת מגדולתה, ורבים עזבוה. בשנת 1938 הוחלו חוקי הגזע ברודוס שהייתה בשליטת האיטלקים, ועל היהודים הוטלו הגבלות ואיסורים: נסגרו סמינרים וישיבות, הוגבלה תנועת היהודים באי הקטן, בוטלו סמכויותיהם של בתי הדין היהודיים, נאסר על היהודים לעסוק במקצועות חופשיים, ועובדי ציבור יהודים פוטרו.

ב-15 בספטמבר 1943 נכבשה רודוס בידי הגרמנים, וביוני 1944 החל גירוש יהודי רודוס אל המחנות ואל תאי הגזים באושוויץ. קורט ולדהיים, אז קצין מודיעין של הוורמאכט, ולימים מזכ"ל האו"ם ונשיא אוסטרליה, סייע בצד הלוגיסטי של הגירוש, ואף ניהל את איסוף הזהב של המגורשים.

כל 1,820 היהודים שנותרו על האי (על פי מקור אחר 1,641) הועלו על אניות לאתונה. בדרך עצרו האניות באי קוס, שם העלו עוד 100 יהודים שחיו באי, ובאי לארוס, שם אספו את היהודי היחיד. משהגיעו לנמל פיראוס הועמסו כולם על משאיות והועברו למחנה ריכוז, ומשם לאושוויץ. רק 179 שרדו (על פי מקור אחר 151). בין הניצולים, כ-50 יהודים ויהודיות שנישאו

1,2,3,4. פנים בית הכנסת "קהל שלום", היחיד שנותר ברודוס. בתמונה 1 אפשר לראות שבמקום יש שני ארונות קודש. הרצפה מרוצפת בחלוקי אבן מקומית, בצבעי שחור-לבן, כמקובל ברחבי רודוס. בתמונה 2 מוצג ספר תורה בן 800 שנה שנכתב בעיר, ובתמונה 3 נראית התיבה העומדת באמצע ההיכל, כמקובל בבתי כנסת ספרדיים. תמונה 4 צולמה במקווה הטהרה שהיה צמוד לבית הכנסת, ועתה הוא חלק מהמוזאון.

פול שבלונדון קבורים ידועי שם רבים, ביניהם לורנס איש ערב, הלורד נלסון, בונה הקתדרלה, סר כריסטופר וורן, וגם... בכור חסון מהאי רודוס!

בשנת 1882 יצאה משלחת מחקר בריטית למדבר סיני, במטרה למצוא גורמים שיסייעו לשמור על תעלת סואץ נגד שבטי פורעים בדווים. אל המשלחת צורפו שני עוזרים, אחד מהם בכור חסון שהגיע מרודוס בתחילת המאה, וחי ביפו. הוא נשכר כטבח המשלחת. בהגיע המשלחת לאזור התעלה נתקלו חבריה בפורעים בדווים, והתפתח קרב יריות. הבדווים הצליחו לגבור על המשלחת ולפרק את אנשיה מנשקם. הם העמידו את השבויים בשורה, וירו באחד מהם. הנתרים ניסו לברוח, נתפסו ונרצחו בחרבות.

משעבר זמן ולא נוצר קשר עם אנשי המשלחת, יצאה משלחת נוספת כדי

3

המפה: הצצה לבתי "המשפחה"
 התהלכתי בסמטאות הצרות המרוצפות באבנים וברחובות שוקקי התיירים, מחפשת את הרחובות והסמטאות שבהם חיו בכור חסון, דוד חסון, הדוקטור מרסדו חסון ועוד. עשרות בני משפחות חסון מופיעים על לוחות הזיכרון שבמוזיאון. נכנסתי לבית משפחה מקומית שהיה בעברו בית של יהודים, והצטלמתי עם בעל חנות בדים, במקום שבו הייתה חנות טקסטיל של דוד חסון, ובסמוך לה חנות של החייטים השותפים, פרנקו נוריאל וחסון, בכיכר המרכזית.

בית הקברות
 בית הקברות של יהודי רודוס הוא אחד מבתי הקברות השמורים והמטופחים באירופה. אחד האנשים המעורבים ביותר בפעילות השימור הוא אריה דרזי, קרימינולוג תושב הצפון, שמאז 2003 עומד מאחורי הפרויקט שיזם "מסעות ביוון בעקבות הקהילות היהודיות". את המסעות הוא עורך עם בני נוער, שעמם הוא עובד כסגן מנהל המחלקה לטיפול בנוער בעיריית חיפה.

מטרת המסעות לקהילות שהיו מפוארות לפני מלחמת העולם השנייה, היא לאתר, לבקר במונומנטים יהודיים, בתי עלמין ובתי כנסת ולפעול לשימורם. מדי שנה

המון חוגג. רבו הקריאות, רבתה השמחה. כולם טיפלו בכלה, רחצו את שיערה בסבון המור, ויצקו עליה טסי מים מבושמים, סרקו שערותיה ועשו ציפורניה, ומסביבה מתגעגע מחול מתרחצות, ושירת הרומנסות רוויית תהילות וקילוסים לכלה, ברכות ואיחולים לנאוה, נישאת ברמה ומגיעה לשיאה בהיכנס הכלה ל"טבילה". רומנסות רבות מוקדשות ליום הזה והן רצופות שבחים לחתן ולכלה. החתן מוכתר בתואר דוכס או אציל, אביר או בן מלך. אין מקמצים בתארים לרומם את ייחוסו. אך שבעתיים ירבו שבחי הכלה העולה מן הרחצה, כשפניה שושנים. נסתיימה הרחצה, היטיבו הקרואות את לבן בדברי מתיקה ופשטיות ודברים טובים אחרים שהוכנו ליום הזה. בבית כלות עשירות, הוסיפו וערכו באותו יום סעודת צהריים עם בשר ודגים ושולחן מלא כל טובי.

תרבותם של יהודי רודוס הושפעה בעיקר מתרבות ספרד. שפתם הייתה לדינו, והם ניהלו חיי קהילה עצמאיים, כשבראש הקהילה כיהן הרב הראשי. הרב היה הסמכות החוקתית כלפי השלטונות.

ביקור במוזיאון שבבית הכנסת "קהל שלום" מזמן לנו הצצה לחיים התוססים של יהודי העיר. יש במקום מוצגי יודאיקה רבים, וגם ספר תורה בן 800 שנים.

4

1. סמטה אופיינית ב-La Juderia - הרובע היהודי.
2. מצבה משנת תרט"ו, 1854. במאה ה-19 חיו יהודי העיר בנוחות כלכלית, וחיי התרבות פרחו. מצבות מתקופה זו משקפות אולי את התקופה: מצבות מושקעות, כיתוב עשיר ומלא רגש: "קול נהי נשמע, נתפרדה החבילה, קול באשה צווחת בבכיה..." ועל זה נאמר: אבן מקיר תזעק.
3. עמוד הזיכרון. אנדרטת שיש שחור בעל שש צלעות, נחנכה ברודוס בשנת 2992, ומנציחה את יהודי רודוס וקוס. האנדרטה בסמוך למזרקה סוסוני הים. בכל אחת מצלעותיה חרוט הכיתוב בשפה שונה, וסמל מגן דוד וסמל המדינה חרטו מעליהם. מדי שנה מגיעים מרחבי העולם, ניצולי שואה, בני הדור השני, לעצרת זיכרון. צאצאי יהודי רודוס, הגרים בכל קצווי תבל, מקיימים קשר הדוק בניהם, ורבים מהם מעורבים בפעילות לשימור אתריה היהודיים של העיר.
4. קצת הבהלתי את המוכר החביב כאשר סיפרתי לו שלפני הרבה שנים הייתה כאן חנות טקסטיל של "סבא של שלי", אך כשהבין שאין לי שום כוונות לדרוש בעלות על הנכס, הסכים להצטלם אתי.

לחפשים. הגופות נמצאו והובלו אחר כבוד לקבורה בקבר משותף בקתדרלה בלונדון. על קברם, בשלט נחושת, מצוינים שמותיהם של החללים, כולל שמו של היהודי בכור חסון.

את הסיור בעיר התחלתי בבית המרחץ הטורקי. בית המרחץ היה אמנם סגור, אבל בעיני רוחי כבר דמיינתי את המסע למקווה עם הכלה, את המשתתפות, צחקוקי הנערות המלוות, את חברי הקהילה עומדים בדרך, מוחאים כפיים וקוראים קריאות עידוד, שומרים על מנהגיהם, מרגישים בעיר מסבירת הפנים, כבביתם.

השיר: איל באניו די נובייה - טקס טבילת הכלה
 הנערה בבית המרחץ (מוציאצ"קה איסטה אין איל באניו). שיר החתונה הפותח במילים "נערה בבית המרחץ" בוצע בקהילות היהודיות-ספרדיות ביוון, ובעיקר באי רודוס, בטקס טבילת הכלה שנערך ביום שלפני החתונה.

אמנם היה מקווה טהרה בבית הכנסת, אך היהודים האמידים חכרו לכמה שעות עבור בנותיהן את בית המרחץ הטורקי, רחב הידיים והמפואר.

כך תיארה ד"ר מיכל הלב את טקס הטבילה במקווה. יום לפני החתונה הוליכו את הכלה לבית המרחץ. הזמינו קרואות רבות, ובראשן את אם החתן. מבית המרחץ בקע באותו יום קול

1

2

1. בעת העברת בית הקברות מהרובע היהודי אל בית הקברות שמחוץ לעיר נבנו קברים אחדים מבטון, ואת אבני המצבה הציבו מעל הקבר. המראה של החלקה העצומה מעורר צמרמורת, אולי דווקא משום שאנו רגילים לבתי קברות בסגנון אחר.
2. הכניסה אל בית הקברות.
3. מצבה לזכר הקדושים שנרצחו בשואה ולא זכו להיקבר בקבר ישראל.
4. צילום מהאתר "מסעות יוון" – בעקבות הקהילות היהודיות". בתמונה, צעירים מפרויקט שיקום נוער משקמים מצבה בבית הקברות. אני ממליצה לקוראים להיכנס לאתר וללמוד על הפרויקט יוצא הדופן של אריה דרזי – איש יוצא דופן: <http://yavan.org.il/pws/page/7065>

הוא יוצא למקום אחר ברחבי יוון, והוא ומתנדביו עוסקים בשיקום בתי הקברות. פעילותו כמעט אינה זוכה לתמיכה כלכלית, וכפי שהוא אמר לי: "הפכתי לפילנתרופ". מאחר שיוון הופכת לאתר מועדף על תיירים ישראלים, אני מרשה לעצמי להמליץ לכל אחת ואחד לבקר גם באתרים יהודיים, ולפני הנסיעה להיכנס לאתר הנפלא "מסעות ביוון בעקבות הקהילות היהודיות".

בית העלמין המקורי של יהודי רודוס שכן קרוב לרובע היהודי, בתחומי העיר רודוס. עם עלייתם של הפשיסטים האיטלקים לשלטון והחלת חוקי הגזע באי, טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה, נצטוו היהודים להעתיק את בית העלמין למקום חדש שהוקצה להם, מרוחק יותר מהעיר, כדי לפנות שטחים לטובת בנייה בעיר. היהודים נאלצו להעתיק את קברות אחיהם ובני משפחותיהם, תוך פרק זמן קצר ביותר, למקום החדש הנמצא כעשר דקות נסיעה ממרכז העיר, לאורך החוף המערבי. גרם מדרגות מוביל אל הכניסה, שם יש שלט קטן ועליו כתוב בעברית "בית הקברות". ברחבת הכניסה מתגלה צמחיית שיחים בצורת מגן דוד.

משמאל לרחבה נמצאת שורת הקברים של הרבנים הגדולים. שביל ארוך מוביל מהכניסה ועד לחומה המסמנת את קצהו של בית העלמין. שורות רבות של קברים נמצאות מימינו ומשמאלו, חלקם מגיעים עד למאה ה-16. החיפזון להעתיק את הקברים ניכר בצורת הקברים. למרות זאת, אין ספק שנעשתה עבודה טובה ובעמל רב. הקברים מסודרים בשורות מדויקות ובגובה אחיד. אך למרות הכול ניתן למצוא בסמוך לחומה החיצונית, אנדרטאות של קברי אחים, ולאורך השביל חלקים ממצבות אשר הובאו מאוחר יותר.

"עם דבר אלוהים. קריאות הכאב והאבל. אשתו משתנקת בבכיה, כי האור של חייה כבה, והיא הפכה לאלמנה הממורת בבכי. אוי לעולם שנעזב, ובארץ הזו נתאבל על האיש שנפטר בייסורים... עתה נשמתו בן העדן. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים".

נפרדתי מעולם המתים, וחזרתי לאנייה "גולדן איריס" שוקקת ההמולה וקולות השמחה. עמדתי על הסיפון, ונפרדתי מהעיר שהלכה והתרחקה, העיר המקפלת בחובה היסטוריה מפוארת. ♦

* הכותבת והצלמת היו אורחות של חברת מנו ספנות באנייה "גולדן איריס".

במרכזו של בית העלמין, משמאל, מתנוססת האנדרטה לזכר קרבנות השואה, ועליה שמות בני רודוס אשר נרצחו באושוויץ. ממול לאנדרטת הזיכרון, מצויה אנדרטה לזכר נעדרי ספינת המעפילים "פנציו", אשר הוחזקה באי רודוס. בית העלמין מטופח ומתוחזק היטב בידי בני הקהילה המעטים הנמצאים באי.

הביקור בבית הקברות הפתיע אותי. אין זה אותו בית קברות שבו ביקרתי לפני כ-20 שנה, ונראה שהוא "קם לתחייה", ועתה, לאחר עבודות הניקוי והשיקום, אפשר לקרוא את הכיתוב, שברוב המצבות הוא ארוך, כמו שיר אהבה נוגה וקורע לב.